

NÉMETH GÉZA

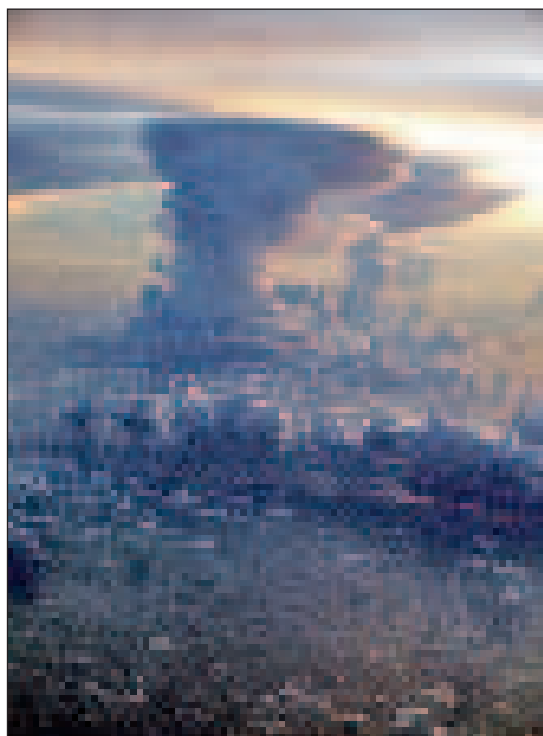
Búcsú Ázsiától – Indonézia

Első rész

Még haza sem indultam első, 2007-es indonéziai utamról, már tudtam, hogy ide még visszatérek. Túl izgalmas, túl változatos ez a hatalmas, 18 ezer szigetből álló ország ahhoz, hogy letudjam egyetlen látogatással. Láttam Jáva javát, belekóstoltam Baliba, de igazából nem ezek izgattak a legjobban. A visszatérés öt évet váratott magára és ismét nyárra, az elejére esett. Már itthon is pokoli meleg volt, az Egyenlítő környékén mindig az van, de ott legalább a mi nyarunk idején kevesebb az eső.

Ezúttal nem kisebb társasággal, nem szervezeten mentem; útítársam (hajdani évfolyamtársam) immár harmadszor (és nem utoljára) a profi idegenvezetőként működő Bálint, aki levezetésként, a csoportok nyúgeitől felszabadulva azon mód képes útnak indulni bárhová. S hogy óriási tapasztalata mennyit segített, majd meglátják. És micsoda szerencse, hogy a Qatar Airways – dohai átszállással – már Budapestről is Ázsia szinte minden sarkába eljuttatja a magyart... Nincs bosszantóbb az utazásban, mint amikor hazafelé jövet átrepülünk Magyarország fölött valamelyik nyugat-európai nagyváros repülőterére, aztán vissza Ferihegyre. Soha többé nem akarok a Heathrow-n, Schipholon vagy akárhol nyolc-tízórás repülésektől kinyuvadva órákat várni a hazaút végső fázisára. Most dohai átszállás, aztán rövid szingapúri megálló, majd nyílegyenesen Borneó partjai felé a Jáva-tenger fölött, s csak aztán délnek, Bali irányába. A némileg szokatlan útvonal azonban olyan égi látványval ajándékozott meg, amihez hasonlót sosem láttam. A sztratoszféra határáig tornyosuló óriási gomolyfelhők (konkrétan: cumulonimbusok), ahogy a tankönyvekben leírják-mutatják, a tetejükön fölveszik a jellegzetes üllő alakot, de úgy, mintha elvágták volna, ráadásul – ez volt a bónusz – megvilágítva a nyugvó nap fényétől... Határozottan Avatar-érzésem volt.

Denpasar reptere Bali déli csücskében évi 15 millió utast fogad és indít, ami persze érthető annak fényében, hogy a fél világ erre a szigetre özönlik. Ehhez képest elég kaotikus a földi kiszolgálás. Két in-
térnivalónk van: sebtében jegyet szerez-

Avatar-filing tízezer méteren

ni másnap reggelre – vagy Celebeszre, vagy Floresre, amelyik előbb sikerül – és persze szállás. Celebesz jött be befutóra, a Garudával, az indonéz nemzeti légitársasággal, mely nem elsősorban a biztonságáról híres, mindenesetre még mindig jobb a baleseti statisztikái, mint a többi, legalább tucatnyi helyi vállalkozásnak. Szálláshelyül a legkézenfekvőbbnek a közeli Kuta kínálkozott. A reptéren sok kis fülkében kínáltak mindenfélét, nekem már mindegy lett volna, alig álltam a lábamon, és akkor jött Bálint. Nekiállt 5 dolláros külbözeten alkudozni. És sikerült, ráadásul reggelivel és oda-vissza transzferrel.

Reggel már repültünk is *Makassar* felé. A gépen furcsa közjáték zajlott le. Azt vetük észre, hogy a mögöttünk levő ülőssorhoz aggodalmas arccal jön egy utaskísérő. Hátranézek, látom, hogy egy fiatal lány fekszik mozdulatlanul egy idősebb nőrkona mellett. Elájult? Bekómált? Meg-

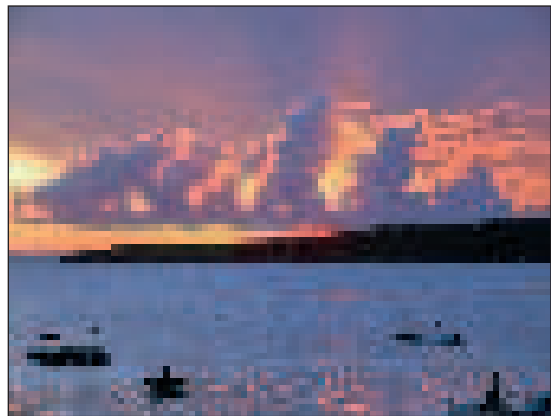
halt? Közben már ereszkedünk. Azt hittem, begurulás után azonnal mentők rohannak a fedélzetre, de semmi. A lány ugyanúgy mozdulatlanul fekszik. Sosem tudtuk meg, mi történt.

Makassar, Celebesz székhelye meglepően modern reptérrel várt (az új terminált három évvel ottjártunk előtt adták át), gyakorlatilag negyedóra alatt sikerült autót bérelnünk öt napra, sofőrrel, és nem is vészes áron, persze, némi alkudozás itt is elkelt. Hogy miért kellett sofőr is, tüstént kiderült. Először is beültettek bennünket egy kocsiba, amivel jó órát tekergettünk – magunk se tudtuk, hol-merre –, aztán egy nem túl bizalomgerjesztő garázsban megkaptuk a magunkét. Sofőrünk jóformán mukkanni sem tudott angolul, bár nem is a társalgás volt a fő feladata. Annál a tíz angol szónál még én is többet tudok indonézül, igaz, nem sokra

mennék vele, mert ezek szinte kizárólag földrajzi megnevezések: gunung – hegy, pulau – sziget, air – víz, kota – város stb., valamint néhány egyéb létfonosságú alapszó, mint bir – sör, bintang – csillag (utóbbi az előzővel együtt gyakorlatilag egyenértékű, minthogy a Bintang a leggyakoribb sörmárka). Hogy magát Makassar, melyből semmit sem láttunk, hogyan és mikor hagytuk el, nem is tudtuk. Megjegyzem, előfordulhat, hogy némely térképen Makassar mellett vagy helyett *Ujung Padang* feliratot látnak. Ez volt ugyanis a neve a 70-es évek elejétől 1999-ig, aztán a népkaratnak megfelelően az elnök visszaváltoztatta Makassarra. A környezetével együtt 2 millió lakosú város fokozatosan megy át falusi vidékekké, ahol jobb-rosszabb, de inkább rosszabb utakon haladtunk kelet felé. Nos, ezért kell a helybeli sofőr. Egyrészt magunktól az életben nem találtunk volna ki, másrészt európainak In-

donéziában vezetni maga lehet a rémálom (Jáván meg valóságos horror). Úticélunk ugyan éppenséggel majdhogynem egyenest észak felé fekszik, de ha már itt vagyunk, nézzünk körül a partvidéken is. Mit mondjak, az első napon, voltaképp délután, egyszer sem vettem elő a kamerát. Mindenféle mezőgazdasági vidékeken, szörnyűséges utakon döcögünk, de amikor végre keleten elértük a partot és egy kis halászfaluban hajdan szebb napokat is látott (magyarul: erősen lepusztult) bungalótelepen tanyát vertünk éjszakára, a látvány varázslatos volt. Ezért a félórát, míg a nap lement, megérte.

Másnap még egy ideig a sziget déli „nyelén”, a keleti síkvidékein döcögünk és futtában ismerkedünk a falusi élettel. A lakóházak dizájnja elég hasonló; szinte mind cölöpökön áll, a falak fából, a tető bádogból, előreugró, fedett bejáró, s közös nevező még a rozogás, valamint a rozsdás lavórokra emlékeztető parabolaantenna. Az udvarokon, sőt a házak előtt, az utcán

Ezért érdemes volt megállni a délkeleti tengerparton

is szinte mindenütt szárátnak valami terményt. Itt láttam életemben először kakaót, mármint termést, ahogy lóg le a fáról. A 10–15 centi hosszú ellipszoid alakú, éretlen állapotban zöld, sárga, éretten lila, barna termésben nagyjából 50–60 mag van. Egy termést hazahoztam, megszáritottam, kimagoztam, aztán megeszegettem. Kissé kesernyés, de kellemes ízű – mint a jobb fajta étcsokoládé, csak vadabb. A kaucsukültetvény már nem újdonság számomra, csapolják itt is a fák nedvét rendszeresen. Ezt úgy végzik, hogy este, vagy kora hajnalban nagyon vékonyan, lefelé futó spirális formában bemetszik, lefejtik a fa kérgét és a latex lassan a törzs aljához rögzített edénybe csöpög. A rizs persze errefelé is alapélelmiszer, de sok más országgal ellentétben nem nagyon látunk a földeken, térdig vízben álló, hajladozó asszonyokat. Igaz, a jelek szerint most éppen a talaj-előkészítés van soron. Itt lép színre a „japán

Ilyen a kakaó, amikor még nem a bögrében van

bivaly”, ahogy a helybeliek a kis dízelmotoros gépet nevezik.

Ahol sok a trópusi gyümölcs – márpedig errefelé úgy nőnek bele a világba például a banáncserjék, mint a VIII. kerületi házak falán az ecetfa –, ott nagy valószínűséggel vannak gyümölcssevő denevérek (*Pteropus* nem) is. Szerecsénkire pont az út mentén, két-három fán is tanyázott egy népes kolónia, habár kevésbé fotogén helyzetben, ellenfényben. A pofájuk alapján repülőkutyanak (angolul flying fox, vagyis repülő róka) nevezett jókora emlősök, egyéb denevérokonakkal ellentétben, nem ultrahanggal tájékozódnak, hanem kiváló látásukkal. Ezek itt még a családon belül is a nagyobbak közé tartoznak, az itt élő fekete repülőkutya szárny-fesztávolsága közel

méternyi, súlya egy kiló körüli. Nektáron, virágon, gyümölcsön élnek, érthető módon a parasztok nem nagy öröme. A gyümölcssevő denevéreket egyébként Új-Guinea egyes vidékein és némely óceániai szigeten vadásszák is a húskért. A feldolgozásuk nagy gondosságot igényel, mert, mivel fejjel lefelé lógnak, ürülékük és vizeletük megtapad a szőrzetükön, így számos betegség hordozói lehetnek. Jól átsütve viszont árthatatlanok és a húst nélkülöző szegény népcsoportok körében fontos fehérjeforrások, sőt csemegék.

Időközben fokozatosan északnyugat felé vesszük az irányt, ezzel egyúttal emelkedni is kezdünk a lapályból. Az első, ami Celebesz térképre tekintve feltün-

het, a sziget rendkívül furcsa alakja. Négy karszerű félsziget ágazik ki egymásból, ami igen bonyolult geológiai fejlődéstörténetre utal. Három hatalmas litoszféralemez, az Ausztrál-, az Eurázsiai- és a Pacifikus-lemez, illetve a peremükön mozgó mikrolemezek birkóztak-birkóznak itt egymással, s a jelen idő sem véletlen, hiszen egyrészt a szigeten gyakoriak a földrengések, másrészt az északkeletre kinyúló karon, ahová persze nem jutottunk el, legalább négy aktív vulkán is emelkedik. Mindegyik mű-

ködött is legalább egyszer az utóbbi években. Jobbára andezites lávát produkálnak, de jellemzőik a piroklaszt-árak és a lávadómok is. Mi most a déli karon utazunk, a közepe felé, ahol hamarosan félig csupasz mészkősziklák tűnnek fel, és szemmel láthatóan elég szépen karsztosodnak. Vulkánt tehát nem láttunk – egyelőre!

Egy kapu is jelzi, hogy megérkeztünk a toradzsák földjére; ez a *Tana Toradzsa*, szinte minden Celebeszre látogató külföldi elsőszámú célpontja. A toradzsa név (nem egészen ebben a formában) a sziget déli részén beszélt bugis (vagy buginéz) nyelvből származik, jelentése, a felföldek népe. Újabb bizonyítékok arra utalnak, hogy Celebesz, mely a pleisztocén némely szakaszaiban egy földhid része volt Ázsia és Ausztrália között, 40 ezer éve már biztosan lakott volt, s az első betelepülők valószínűleg Borneó felől érkeztek. Az első európaiak, a portugálok 1523-ban értek

A sziget középső-déli része már hegyvidék

partot az akkor még szigetcsoporthoz volt Celebeszen (ez a név tőlük származik) és Makassar helyén erődöt építettek, ami jó 120 évig a kezükön is maradt, majd elfoglalták a hollandok, akiket rövidesen az angolok követtek. Az európaiakat eleinte az

Jellegzetes toradzsa házak...

...a jellegzetes díszítőelemekkel

arany, később a sziget fő ásványkincse, a vas vonzotta – innen ered a másik, ma használatos neve, a Sulawesi (sula – sziget, besi – vas). Mivel a sziget nagy (majdnem két Magyarországnyi területű) és erősen tagolt, az európaiak egy ideig jóformán egyszerre voltak jelen különböző vidékein, aztán elhatalmasodott a holland dominancia (a Holland Kelet-indiai Társaság révén). Mindez nem tükröződik a vallási megoszlásban; az iszlám már az 1600-as évek elején megkezdte térhódítását és a muzulmánok nagy többségben vannak, ám a 18 milliós lakosság közel 20 százaléka keresztény. Mindemellett, legyenek akár keresztények, akár muzulmánok, életükre erősen rányomják bélyegüket az ősi helyi vallások. Tana Toradzsa népe például az indonéz függetlenség kivívása (1945) óta egyre inkább átvette a kereszténységet (protestánsok), de mint látni fogjuk, hagyományaikban erősen kötődnek ősi hitvilágukhoz is. Egyébként a hollandokat jó darabig egyáltalán nem érdekelték a toradzsa; csak miután szinte mindenütt teret nyert az iszlám, a XIX. század vége felé ismerték fel, hogy ezt a hegyvidéki népcsoportot esetleg meg lehetne téríteni, ami eleinte heves ellenállást váltott ki, főleg a toradzsa elit körében. Mindez az 1930-as években tört meg, amikor a síkvidéki etnikumok megtámadták a toradzsaikat, akik a holland támogatásért cserébe tömegestől tértek át a keresztény hitre.

A kereken egymillió főt számláló etnikai csoport jellegzetes, nyeregbe, vagy csónak orrára emlékeztető házaik imitált változata már a régió „kapujánál” feltűnik, de az első nagyobb, modern építésű és nagyon újnak tetsző szálloda is erre hajaz. Erős kísértést érzek, hogy itt szálljunk meg, bár vendéget szinte nem is látni. Bálint eredménytelenül alkudozik az áron, de

jobban is járunk, mert a hotel kilométerekre van a régió központjától, a nagyjából 45 ezer lakosú *Rantepao* városától. Persze, itt is kapunk szállást, nem is drágán, a belvárosban. A hallban szinte azonnal felajánlkozik egy (sőt több) igazolványát mutogató idegenvezető, aki jó pénzért hajlandó (még hogy hajlandó – a fene eszi érte) el-

Aki gazdag, sok bivalyt áldoz

kalauzolni a vidéken. Elég brutális árat kér két napra, de itt bejön az alku. És kell is vezető. A mienk tényleg profi, mint a tenyerét, úgy ismeri a környéket, beszél az indonézen kívül a helyiek nyelvét is, meg persze az angolt is, elfogadhatóan.

A két nap alatt úgy féltucatnyi falut látogatunk végig, némi „belépődíjat” vagy micsodát mindenütt fizetni kell. Jellegzetes házaik neve *tongkonan*, melynek jel-

lemzője a már említett, túlméretezett, nyereg alakú tető; nagyjából annyit jelent: a hely, ahol a család összegyűlik. Mind-egyik cölöpökön áll, nem mintha árvízről kellene tartaniuk. A toradzsaik, akik valószínűleg Délkelet-Ázsiából keveredtek a szigetre, merő önvédelemből eleinte a hegytetőkön laktak, és folytonos harcban álltak az egyéb környékbeli etnikumokkal, de egymással is. A holland gyarmatosítók azonban valahogy (többnyire erőszakkal) rávették őket, hogy nyugodjanak le, költözzenek a völgyekbe és a hagyományos égetéssel erdőirtásos földművelést cserélik le teraszos, árasztásos rizstermesztésre. A házak formáját kétféleképpen magyarázzák. Az egyik szerint az első tongkonant teremtő istenük építette a mennyben, és az első toradzsa, aki leszállt a földre, ezt kívánta imitálni. A másik prózaibb. Eszerint az észak felől tengeri úton ideérkező toradzsaik csónakjai egy viharban olyannyira megrongálódtak, hogy maradványaikat felhasználták háztetőik elkészítéséhez. Négy cölöpön állnak, egymás mellett, valamennyi észak-déli tájolású. A velük szemben álló épület ugyanazon családé, ott tárolják a terményeket. A belső tér, amint ezt magunk is láttuk, a tető hatalmas méretéhez képest kicsi, a kevés ablak nemkülönben, s ennek oka az, hogy napközben nem is nagyon tartózkodnak benne, csak alvásra, tárgyaik tárolására és családi összejövetelekre használják. A legelső szint (a padlózat alatt) a háziállatoké, az emelet a lakótér, a tető alatt pedig a személyes tárgyaikat helyezik el. Házasságkötéskor mindig a férj költözik a feleség házába. Egy tongkonant nagyjából fél év alatt építenek meg, aztán következik a külső faragványok és festett díszítő elemek elkészítése. A tető hagyományosan bambuszról ké-

Itt nyugszanak a csecsemők

szül, manapság viszont egyre több helyen látni helyette bádogot. A ház előtt, mint valami tartóoszlop, jókora cölöp áll, melynek elsődleges funkciója azonban nem a tető tartása, hanem az, hogy rajta helyezték el a bivalyszarvakat. A jólét jelképe ugyanis a toradzsa társadalmában a bivaly. Minél több a szarv az oszlopon, annál gazdagabbnak tűnik a család. Mindegyik házat sok fafaragvány és festett minta, illetve ábra díszít. Kizárólag négy színt használnak: feketét (a halál jelképe), fehérét (tisztaság), pirosat (a vér, vagyis az élet) és sárgát, vagy inkább okkert (isten áldása). A színezékeket természetes anyagokból nyerik. Nagyon gyakori motívum a kakas, mely az ősi vallásra emlékeztet, a kör a Nap, mint a hatalom szimbóluma, a spirál pedig a bivaly, mint a gazdagság kifejezője.

A toradzsa társadalmának az alapja a nagycsalád. Minden falu voltaképpen egy kiterjedt családi-rokoni kör. Amíg Tana Toradzsa mint adminisztratív egység meg nem alakult, az egyes falvak autonómok voltak. Érvényesült a szigorú társadalmi hierarchia, melynek élén a „nemesek” álltak, akik magukat az égből jött első toradzsa leszármazottainak tartották. A társadalmi besorolás anyai ágú volt, ami abban is megnyilvánult, hogy alacsonyabb rangú nővel a nemesek fiai elvileg nem házasodhattak, vagy ha mégis előfordult, ez felfelé húzta a szegényebb családot. Ezért például a távolabbi (másod- vagy harmadfokú) unokatestvérek közötti házasság is megengedett volt. Eleinte a tongkonanban

való lakás is csak a felsőbb osztály kiváltsága volt, a köznép egyszerű bambuszházakban lakott, míg a háborúskodások során, vagy vásárlás útján megszerzett rabszolgák primitív kunyhókban éltek a gazdjuk háza körül. A rabszolgaságot holland nyomásra a XX. század elején törölték el.

A toradzsa többisten-hívők, és természetesen hisznek a halál utáni életben, meg persze abban is, hogy a holtak szellemei továbbra is ott járkálnak az élők között. Sok ilyen hitvilág van a világban, de egyről sem tudok, amelyikben a halottkultusz és a temetési ceremónia akkora szerepet játszana, mint náluk (e hitvilág itteni neve *aluk*, vagyis az út). Mindjárt az első faluban, ahová betérünk, meglehetősen bizarr „temető” látunk. Egy hatalmas fához érünk, melynek törzsében mintha kis, beépített kalitkák lennének. Megtudjuk, hogy azoknak az elhunyt csecsemőknek, akiknél még nem indult meg a fogzás (vagyis nagyjából egyéves koruk előtt távoztak), ez a végső nyughelyük. Gyolcsokba csavarva természetes, vagy mesterséges faüregbe teszik a kis testeket, pálmrostokból készült ajtóval befedik, abban a hitben, hogy idővel maguk is a fa részévé válnak. És ez lényeg-

Aztán kissé horrorisztikusabb látványok következnek. Említettem, hogy karsztos vidéken járunk, ahol elég sok a barlang és az üreg. Ez is lehet temetkezési hely. A halottat faragott kőkoporsóban a barlang oldalából kinyúló farudakra teszik, s míg a fa el nem korhad, ott is maradnak. Aztán leesnek a barlang aljára, a koporsó vagy széttörik, vagy nem, ilyenképpen a csontok is vagy szétszóródnak, vagy nem. A hozzátartozók időnként kijárnak elhunyt családtagjuk maradványaihoz, ételt, italt, cigarettát tesznek le a csontok mellé. A módosabb családok kőfalakba, vagy nagy sziklákba vájt üregekben helyezik el a halottaikat. A megfelelő hely kialakítása hónapokat is igénybe vehet, igen drága, és egész családok nyughelyéül szolgálhat. Gyakori, hogy elkészítetik a halottak életnagyságú bábuját – ezt nevezik *tautaunak* –, felöltöztetik, és ezek díszítik a sírokat. A gazdagabbak bábui értékesebb fából, a szegényebbekéi bambuszból készülnek.

Ez azonban csak a végállapot, hol van még a temetés! A toradzsa, mint látható, nem a földre temetkeznek és nem a halált követő napokban. A búcsúztatásnak ugyanis meg kell adni a módját a megfelelő ceremóniával, ami igen sokba kerül. Ezért a végső búcsúra néha éveket is várnak, mire összejön a pénz. A másik ok az, hogy a toradzsa hite szerint a halál nem valami gyors esemény, hanem fokozatos folyamat; út a *puya*, vagyis a lelkek földje

Barlangi temetkezés bábukkal

gében meg is történik, a törzs begyógyul, magába fogadva őket. Egy fában több ilyen nyughely is van.

felé. A halottat ezért több rétegnyi textíliába csavarják és számomra ismeretlen módon mumifikálják. Rendszerint a ház alatt,

Kripták a sziklában – erre csak a jómódúaknak van pénze

vagy magában a házban helyezik el, rendszeresen látogatják, jelképesen ételt visznek neki, beszélnek hozzá. Amikor aztán együtt van a pénz és a távol élő családtagok is mind el tudnak jönni, kezdődhet a szertartás, ami általában napokig tart. Erre a célra fedett emelvényeket ácsolnak, ahol a gyászolók összegyűlhetnek, ehetnek, ihatnak. Aztán, ha eljött az idő, a koporsót egy szintén a tongkonanra hasonlító szállító eszközre helyezik és az egész gyászmenet kíséretében a végső nyughelyre viszik. Megjegyzem, a toradzsák sem mind a földet túrják, nem kevesen magas szinten tanulnak, nagyvárosokban élnek, de amennyire lehet, a hagyományokat ők is követik.

A toradzsák fő megélhetése a rizstermesztés

Abban a szerencsében (?) volt részünk, hogy kalauzunk elvitt bennünket egy temetési szertartásra. Nem kell hozzá külön enge-

dély, bárkit szívesen látnak, viszont ajándékot illik vinni. Erre a legcélszerűbb egy karton cigaretta. Mire odaértünk, már sokan, száznál is többen vannak, ördög se tudja, ki rokon, ismerős, ki egyszerű bámész-kodó, viszont látunk pár turistát is, akik nyilván hozzánk hasonlóan keveredtek oda. Bemutatnak bennünket valamilyik családtagnak, aztán elfoglalhatjuk a helyünket egy fából ácsolt emelvényen. Teát, kávét, süteményt kapunk. A ház körül disznókat látunk tucattájal, bambuszrudakkal ketrecszerű-

en jól átkötte, és sorban megkezdik útjukat életük utolsó állomásához, ahol levágják őket, húsukat pedig nagy banánleveleken széttrancsírozzák. A csúcspont a bivaly(ok) levágása, vagy inkább feláldozása. Nem tudom, hányat mészároltak le összesen a nagy esemény napjai alatt, nekünk csak ezt az egyet kell végignézni. Azaz, nem kell. El is fordulok, még a fületem is befogom, de még így is hallom a nyomorult állat kétségbeesett bőgését. Bálint nézi, időnként közvetít. Kipányvázva vonszolják a helyszínre, aztán egy erre érdeemes férfi hatalmas késsel egyetlen nyiszantással átvágja a torkát (ha ügyes), a vért pedig fiatal fiúk fogják föl bambuszcsövek-

ben. És mindezt kisgyerekek is végignézik. Amúgy mindenki szépen fel van öltözve, az idősebbek feketébe-aranyba, a fiatal lányok, fiúk díszes, színes ünnepi viseletbe. Nincs sírás, zokogás, ennek megvan a maga ideje. Az egész esemény inkább afféle partira emlékeztet. A bivalyok azért kellene, mert hitük szerint minél többet áldoznak fel, annál könnyebben jutnak el az elhunytak a puyába. A bivalyok bőrét kifeszítik, kiszáritják, aztán eladják. Az állatok egy részét egyébként a vendégek hozzák, kvázi ajándékként.

Forog a gyomrom, menni kéne, viszont vezetőnk megemlíti, hogy ilyenkor illik megnézni az elhunytat is. Egyik női családtag vezet hozzá. Hetven év körüli asszony fekszik a koporsóban, nagyjából két éve halt meg, a szeme aljáig le van takarva. Természetesen le is lehet fényképezni. Rögton ez után távozunk, következne az ebéd, de aznap egyikünk sem nagyon evett már semmit.

Másnap délelőtt még körülnézünk egy-két hegyvidéki faluban, megcsodáljuk a valószínűtlenül zöld, teraszos rizsföldeket és újabb házakat. Egyik faluban másfajta temetkezé-

A temetési szertartásra ünnepőbe öltözött kislányok
A szerző felvételei

si emlékműveket is láthatunk. Ezek monolitok, mindenféle jelzés, díszítés nélkül. Igazából már nem emlékszem, hogy a halottak csakugyan e kövek alatt nyugszanak-e, vagy csak síremlékek, mindenesetre nem gyakoriak. Egyébként itt-ott láttunk a keresztény kriptákra emlékeztető, kereszttel díszített, ház formájú sírokat is. Délután hatalmas eső szakadt Rantepaóra, elmosva további programunkat, mely nyilván egy újabb, az előbbihez hasonló falu meglátogatása lett volna.

Már csak egy feladatunk maradt: egy nap alatt visszajutni Makassarba, ezúttal az „egyenes” úton. Sikerült. Kora este indult vissza a gépünk Denpasarba, de akkor már a zsebünkben volt a másnap reggelre, Floresre szóló repülőjegy is, közvetlen járat ugyanis nagyon ritkán van a két sziget között. Az utazó, ha kevés és kötött az ideje, gondolkozzon előre. Legközelebb itt folytatjuk.